

verschijnen van de tweede band zal ten volle het belang van de uitgegeven inschrijvingen voor de sociale geschiedenis uitkomen.

Het tekstbeeld is zeer overzichtelijk en de transcriptie, voor zo ver dit zonder collationeren te beoordelen is, bijzonder verzorgd. Slechts twee punten lijken ons daarbij betwistbaar, die dan waarschijnlijk nog ingegeven geweest zijn door de bekommernis van de uitgevers de tekst van het handschrift volledig te eerbiedigen. Woorden als *nacione*, *obligacionem*, *arcium*, etc. worden afwisselend gespeld met c of t, soms zelfs bij eenzelfde scribent. Dit zal inderdaad wel de weerspiegeling van het handschrift zijn, ofschoon weinig paleografen met de hand op het hart zullen durven verklaren dat zij deze letters in die positie altijd kunnen onderscheiden. Zou een eenvormige spelling hier geen elegantere oplossing geweest zijn? Terecht werd boven liet verslag van elke procurator door de uitgevers steeds zijn naam aangebracht. Daarvoor werd echter systematisch de schrijfwijze overgenomen uit de tekst die zijn verkiezing verhaalt. Dit heeft als gevolg dat in de aangebrachte rubriektitels dezelfde man, soms op dezelfde bladzijde, een ietwat andere naam krijgt: Arnoldus de Overhoff en Arnoldus Overhoff (blz. 33), Johannes Roelands en Johannes Roelants (blz. 34 en 35), Hieronimus de Noodt en Jeronymus van der Noot (blz. 54 en 59).

Wij kunnen slechts de wens uitdrukken dat de tweede band van dit eerste deel, zoals in het vooruitzicht werd gesteld, snel zal verschijnen en dat ook de volgende registers spoedig aan de beurt zullen komen, want nu reeds is het duidelijk dat hun publicatie de meest verscheidene historici een basisbron zal verschaffen.

R. van Uytven

W. G. Ph. E. Wedekind, *Bijdrage tot de kennis van de ontwikkeling van de procesgang in civiele zaken voor het Hof van Holland in de eerste helft van de zestiende eeuw. Etude sur l'évolution de la procédure civile du Conseil de Hollande (Hof van Holland) dans la première moitié du seizième siècle* (Jur. diss. Utrecht, Bijdragen van het Instituut voor Rechtsgeschiedenis der Rijks Universiteit te Utrecht nr. VIII; Assen: Van Gorcum en Comp., 1971, 183 blz., f45.-).

Hoewel historici van velerlei pluimage bij hun bronnenonderzoek geconfronteerd worden met rechterlijke archieven, heeft de geschiedenis van het procesrecht maar weinig pennen in beweging gebracht - of het moest zijn over een uitzonderlijke procedure als het heksenproces. Wat het Hof van Holland aangaat, is het vooral de periode waarin de grafelijke administratie ingewikkelder werd en de specialisatie van bestuurlijke en rechtsprekende taken tot afzonderlijke instellingen leidde, die de belangstelling heeft getrokken. Met name De Monté ver Loren, de Blécourt en Meijers, en Jansma hebben hieraan aandacht besteed. De feitelijke gang van zaken der procedure in die periode was nog nauwelijks beschreven. Het is daarom toe te juichen dat plotseling twee auteurs met een publicatie over dit onderwerp zijn verschenen. De eerste is het artikel van F. C. J. Ketelaar, 'De procesgang bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland', in *Verslag en bijdragen van de Rijksarchiefschool 1969-1970* (Utrecht 1971) en de tweede het hier te bespreken proefschrift.

De argeloze lezer verwacht van een boek met een titel als het onderhavige natuurlijk een verantwoording omtrent het 'waarom' ervan; om over de 'relevantie' - een precair criterium bij historisch onderzoek - maar niet te spreken. Schr. heeft in ruimere kring een groeiende belangstelling voor de geschiedenis van het procesrecht geconstateerd. Zijn uit-

RECENSIES

gesproken doel is het degenen die zich bezig houden met de bewerking en uitgave van de jurisprudentie van de Grote Raad van Mechelen - en in het algemeen hen die met dit soort materie in aanraking komen - van nut te zijn met zijn studie.

Schr. heeft zijn onderzoek beperkt naar inhoud en tijd. De 'normale' procedure in civiele zaken staat op de voorgrond; kwesties van publiekrechtelijke aard (rechterlijke organisatie, competentie van het Hof), volontaire jurisdictie en de leenprocedure zullen niet of nauwelijks aan de orde komen. Evenmin trouwens - hetgeen Schr. zelf verwijtbaar noemt - de bezitsakties, de executieprocedure en de regeling van de proceskosten.

Voor het onderzoek naar de geschiedenis van de procedure komen grofweg drie bronnen in aanmerking: 1. de instructies die het Hof van overheidswege ontving; 2. de rechtsgeleerde commentaren op de feitelijke procedure, de zgn. 'stijl' van het Hof en 3. de overgebleven archivalia. Schr. baseert zich voor zijn analytische weergave van de procesgang op de Instructie van 1531, aangezien hem gebleken is, dat omstreeks die tijd een zekere 'stabilisatie' in de procedure optreedt. Wel haalt Schr. steeds de 'embryonale' Instructie van 1462 ter vergelijking aan. De Instructies geven ons slechts de voorschriften weer. De vraag is dus: volgde men in de praktijk de voorschriften? Daarvoor is Schr. voornamelijk te rade gegaan bij de contemporaine commentatoren Wielant en Damhouder en latere als Merula. Beide eersten hebben het bezwaar dat ze voornamelijk de procedure van de Grote Raad en de Raad van Vlaanderen behandelen; slechts incidenteel verwijzen ze naar Holland. Merula schreef aan het einde van de zestiende eeuw.

Terecht merkt Schr. op (pag. 11) dat het noodzakelijk is aan de hand van de overgebleven procesdossiers en de rechtspraak na te gaan in hoeverre de door hem geschetste hoofdlijnen van de procesgang juist zijn. Hij laat deze taak echter aan anderen over.

In zijn inleidend hoofdstuk over de ontwikkeling van het Franse procesrecht, in het bijzonder de procedure van het Parlement van Parijs - welke zich al in de veertiende eeuw wat de hoofdlijnen betreft begon te stabiliseren - en de invloed daarvan op de Bourgondische procesgang en vandaar op de procedure van het Hof van Holland, komt Schr. tot de belangwekkende conclusie dat er van 'receptie' van Frans procesrecht niet zonder meer gesproken kan worden. De invloed is zeer indirect geweest.

Na een bespreking van het politieke aspect van de verlening van de Instructie van 1462 gaat Schr. over tot een gedetailleerde analyse van de procesgang aan de hand van de Instructies en de praktijkwerken van Wielant en Damhouder. De dagvaarding, vormen van verstek, eis, verweer en de diverse andere processuele mogelijkheden en onmogelijkheden die partijen ter beschikking stonden, worden door Schr. onder vergelijking met het Franse recht uitvoerig behandeld. Ook het belangrijke probleem van de totstandkoming van het eindvonnis en dat van de rechtsvinding worden door hem aan de orde gesteld: na een rapport van een der raadsheren werd door het Hof gedelibereerd in raadkamer (hiervoor gold geheimhoudingsplicht!). De beslissing werd met meerderheid van stemmen genomen. Voor de huidige onderzoeker betekent het ontbreken van een motivering in de sententie een uitdaging. Wielant moge dan geschreven hebben: de rechter 'die de cause expresseert... wordt gehouden voer sot' - de wijze van redactie der sententie en de keuze van de argumenten van partijen die erin opgenomen worden, zouden een aanwijzing kunnen geven hoe de besluitvorming tot stand is gekomen (zie voor deze hypothese: J. Th. de Smidt, 'De Grote Raad van Mechelen: zijn rechtspraak' (tekst van een lezing gehouden op 11 okt. 1969), in *Belgisch Bulletin van de Internationale Unie der Magistraten*, xx (okt. 1970)28).

Door zijn goed volgehouden analytische opzet en de toevoeging van een gedetailleerd

zaakregister is dit werk een waardevol naslagwerk geworden waarin een ieder die met de terminologie van het procesrecht geconfronteerd wordt, opheldering kan vinden.

Schr. heeft zich, zoals ik al memoreerde, gerealiseerd dat men de procedure nog maar ten dele kent, indien men niet in de processtukken zelve een onderzoek heeft ingesteld. Doch dat niet alleen: een dergelijk archiefonderzoek zou een aantal onzekerheden en speculaties uit de weg kunnen ruimen. Als voorbeeld kies ik de kwestie van de geheimhouding der getuigenverklaringen. In Parijs werd de enquête of informatie - waarbij door de raadsheer-commissaris in opdracht van het Hof of op verzoek van partijen getuigen werden gehoord, een inspectie-oculair werd gehouden e.d. - slechts bij uitzondering gepubliceerd, dat wil zeggen openbaar gemaakt aan de andere partij; in Bourgondië zou dit wél zijn gebeurd. Volgens Wielant, die de redactie van zijn *Practijcke Civile* rond 1519 beëindigde, bestond die publikatie in Vlaanderen en bij de Grote Raad niet. Schr. constateert (pag. 111) dat de Instructie van 1531 de publikatie nog niet (met zoveel woorden) kende en dat deze pas bij een oktrooi van 1555 bij het Hof van Holland haar intrede deed. Bijgevolg valt te verwachten, dat men geen of weinig gebruik zal gemaakt vinden van het processuele stadium waarin 'reprochen' en 'salvatiën' konden worden ingediend. In de reprochen bekritiseert de advocaat van de ene partij de bewijsstukken of de enquête welke door tegenpartij ter adstruktie van haar argumenten waren ingediend. Zijn confrère kon daarop met salvatiën reageren.

Dit ontbreken van de publikatie der enquête in Holland en de aanhaling door Schr. (pag. 114) van de uitspraak van Wielant 'inden grooten Raet useertmen luttel van reprochen van Rechte, mits men daer de enqueste niet en publiceert, ende by dien niet weten en magh wat de oirkonden (getuigen) ghezeyt hebben' doet veronderstellen dat er inderdaad weinig reprochen en salvatiën in de archieven van de Grote Raad en geen in het archief van het Hof van Holland te vinden zullen zijn. Nu zijn er helaas in het archief van het Hof geen procesdossiers van vóór ca. 1590 overgeleverd. Doch hier biedt het archief van de Grote Raad uitkomst: in de dossiers van de serie Beroepen uit Holland zitten vaak ook de stukken die voor het Hof hadden gediend en die naar de Grote Raad waren opgezonden, nadat een der partijen in hoger beroep was gegaan.

In de 700 dossiers Beroepen uit Holland (BH) en de 300 dossiers uit de serie Eerste Aanleg (EA) waarvan thans de 'Inventaris en Beschrijving' is verschenen, heb ik een onderzoek ingesteld naar het voorkomen van enquête (E), reprochen (R) en salvatiën (S) - opgesplitst naar de instantie, resp. Hof van Holland en Grote Raad, waar zij werden ingediend. Daaruit resulteert navolgend staatje:

	ERS	ER	ES	E	RS	R of S
{ HvH	48*	27*	20*	95	21	15
GRM	4	3	2	13	2	5
EA GRM	3	6	3	41	-	5

* Het totaal aantal ERS + ER + ES van vóór 1555 (verlening van het oktrooi) bedraagt 91.

Hierbij zij het volgende aangetekend. De onderzochte periode beslaat het tijdvak 1466 tot 1570. In de eerste kolom vindt men het aantal malen dat zich in een dossier een enquête + reprochen + salvatiën van een der partijen bevindt; in de tweede de gevallen waarin alleen maar een enquête + reprochen werden aangetroffen (men kan er vrijwel zeker van zijn dat er dan ook salvatiën moeten zijn geweest) enz. Gezien de probeemstelling: al of niet publikatie van de enquête, was het noodzakelijk te discrimineren tussen die gevallen

RECENSIES

waarin de R en S op de geproduceerde bewijsstukken alleen en die waarin RS op die stukken benevens op de enquête of zelfs alleen maar op de enquête betrekking hadden. Aangezien de Inventaris hierover geen uitsluitsel geeft, heb ik mij beperkt tot een steekproef om de ongeveer tien jaar (1467 tot 1555) in de ERS-groep. De RS blijken toch geheel of gedeeltelijk aan de in de enquête ondervraagde personen gewijd te zijn. In ieder geval zijn de namen der getuigen (en soms ook hun verklaringen) aan tegenpartij bekend geweest. Dat betekent dat de veronderstelling van Schr. (pag. 110) - ingegeven door een passage bij Damhouder - als zouden getuigen bij publikatie van de enquête onder druk komen te staan en daarvoor, bijv. uit angst voor represailles, minder vrijuit spreken, niet valide is; althans niet als argument om het niet-publiceren der enquête te verklaren.

Het archiefmateriaal kan ook dienst doen als kenbron voor de 'stijl' van het Hof. Zo is in de serie Beroepen uit Holland (dossier 188 sub j) het verslag overgeleverd dat Mr. Jacob van Almonde, raadsheer in het Hof van Holland, in 1487 maakte van een onderzoek naar de stijl van procederen van het Hof bij het verlenen van brieven complainte 'en cas de nouvelleté' (bezitsstoornis). Dat onderzoek was gelast door de Grote Raad. Van Almonde ondervroeg toen een aantal van zijn collega's 'en maniere de college'.

Bovenstaande moge aantonen dat archiefstudie, waarvan Schr. uitdrukkelijk heeft afgezien, in sommige gevallen verheldering van theoretische problemen kan bieden. Dat dit onderzoek fundamenteel nieuwe gezichtspunten zou opleveren voor de kennis der procedure, lijkt mij overigens onwaarschijnlijk. Daarom zal Schr.'s studie voorlopig een veilig kompas blijven.

Tenslotte een opmerking over de presentatie. Allereerst moet mij van het hart, dat de prijs van dit weliswaar keurig uitgevoerde boek van bijna 200 bladzijden schandalig hoog is; dat zal jammer genoeg prohibitief werken op de verspreiding die het alleszins verdient. Mogelijk zijn aan deze hoge prijs de te uitvoerige noten mede debet. Het referentiesysteem is door Schr. mijns inziens minder gelukkig gekozen. Het zou veel korter (onnodig lange citaten) en overzichtelijker gekund hebben: het was o.a. niet nodig geweest voortdurend naar een noot te verwijzen waar de volledige titel van het geciteerde werk te vinden was, nu een keurige lijst van aangehaalde literatuur zich achterin het boek bevindt. Het is ook voor historische publikaties - in belang van producent en consument - aan te bevelen in de noten korthed te betrachten. Dat dit zeer goed mogelijk is bewijzen recente dissertaties als die van J. R. Bruijn, *De Admiraliteit van Amsterdam in rustige jaren* (1970) en Th. J. Meyer, *Kritiek als herwaardering* (1971).

A. H. Huussen Jr.

Maurits de Vroede, *Van schoolmeester tot onderwijzer. De opleiding van de leerkrachten in België en Luxemburg, van het eind van de 18de eeuw tot omstreeks 1842* (Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5e reeks, deel VII; Leuven: Universiteitsbibliotheek, 1970, li + 563 blz.).

Volgens de schrijver stond de ontwikkeling van het onderwijs in West-Europa aan het eind van de achttiende eeuw op een laag peil. Van Duitsland begon de vernieuwing, uitgaande van Piëtisten en Philanthropijnen. Onderwijzer werd men van oudsher zonder enige vooropleiding, daarna kwam een opleiding door het aanleren van vaardigheden in de praktijk en tenslotte ontstond een opleiding aan een bijzondere instelling. Deze laatste fase werd door Duitsland het eerst bereikt. In Noord-Nederland zette de onderwijsvernieuwing, mede onder Duitse invloed, in tegen het eind van de achttiende eeuw. De groei